

Olemmeko me kaikki nyt liberalisteja?

Kari Saastamoinen

Otsikon kysymys ilmaantui julkiseen keskusteluun 1990-luvun alussa, kun Neuvostoliiton romahtaminen näytti tekevän lopun perinteisestä ideologioiden välisestä kamppailusta. Kysymyksen sisältö ei ole, ovatko kaikki suomalaiset anglosaksisia uusliberalisteja tai taloudellisen liberalismiin kannattajia. Vastaus näihin kysymyksiin on helppo: eivät ole.

Vaikka jotkut anglosaksisen uusliberalismin ajamista päämääristä ovat herättäneet vastakaikua myös Pohjan perukoilla, uusliberalistisilla ohjelmissa ei ole ollut täällä suurta kannattajakuntaa. Ja vaikka termi "taloudellinen liberalismi" esiintyy silloin tällöin poliittisessa retoriikassa, 1990-luvulla harjoitettu talouspolitiikka on ollut valtionyritysten yksityistämistä ja julkisen talouden leikkauksista huolimatta aivan jotain muuta. Taloudellisen liberalismiin oppien mukaan valtiolta ei saa millään aktiivisilla toimenpiteillä vaikuttaa yritysten toimintaan. Suomessa valtiosta on sen sijaan tullut Nokian pääsponsorin ja yhteiskuntapolitiikka on muutenkin valjastettu palvelemaan vientiteollisuuden tarpeita. Kyseessä on uudenlainen variaatio perinteisestä valtiovallasta ja elinkeinoelämän yhteisyydestä, ei siirtyminen taloudelliseen liberalismiin.

Otsikon kysymyksellä viitataan tavallisesti liberalismiin laajempaan ilmiönä länsimaaisessa poliittisessä ajattelun historiassa. Näin ymmärrettynä liberalismia on erittäin vaikea määrittellä. Mikään tietty filosofinen teoria, ihmiskäsitys tai poliittinen päämäärä ei ole yhdistänyt liberalismiksi eri aikoina ja eri poliittisissa kulttuurisissa kutsuttuja ajattelutapoja. Sen eri muodoille on ollut yhteistä lähinnä se, että ne ovat julistaneet pitävänsä yksilöiden henkilökohtaista vapautta, autonomiaa ja itsensä toteuttamista keskeisinä poliittisina arvoina. Siitä, mitä nämä arvot tarkoittavat, ei sen sijaan ole vallinnut minkäänlaista yksimielisyyttä. Yhtä vähän on oltu samaa mieltä niistä keinoista, joilla kyseisiä päämääriä voidaan parhaiten edistää. 1800-luvun Euroopassa liberalismi ei saanutkaan poliittista identiteettiään jostain filosofisesta teoriasta, vaan Ranskan vallankumouksen jälkeisistä ideologisista vastakkainasetteluista. Erilaisia liberalismeja yhdisti toisiinsa ennen muuta se, että ne erosivat sekä vallankumouksen jatkamiseen vaativasta vasemmistosta että vallankumouksen peruuttamista toivovasta konservatismista.

1960-luvulta alkaen länsimaissa on ollut käynnissä kehitys, jossa yksilönvapauden ja itsensä toteuttamisen ideaalit ovat tulleet keskeisiksi osiksi yleisesti jaettua arvomaailmaa. Yhdessä Neuvostoliiton romahtamisen kanssa tällä kehityksellä on ollut selkeä vaikutus poliittiseen kulttuuriin. Viimeistään 90-luvulla Suomessakin on tultu tilanteeseen, jossa lähes kaikki poliittiset suuntaukset muotoilevat tavoitteensa liberalismista periytyvällä käsitteistöllä. Periaateohjelmassaan vuodelta 1993 Kokoomuspuolue ilmoittaa, että se "haluaa luoda edellytyksiä yksilölliselle henkisellevä kasvulle ja luovuudelle". Vastaa vasti Vasemmistoliiton ohjelma samalta vuodelta peräänkuuluttaa yhteiskuntaa, joka "tarjoaa kaikille mahdollisuuden toteuttaa ja kehittää itseään luovana ja ajattelevana yksilönä".

Vallitsevassa tilanteessa liberalismi on menettänyt selkeän poliittisen identiteetin. Parlamentaarisisessa politiikassa tämä on ilmennyt siten, että useimmissa länsimaissa liberaalipuolueet ovat kuihtuneet pienpuolueiksi tai kadonneet kokonaan. Akateemisessa maailmassa on puolestaan tullut vaikutusvaltaiseksi näkemys, jonka mukaan liberalismi ei oikeastaan ole poliittinen suuntaus vaan filosofinen teoria, eräänlainen metaideologia, jonka keskeinen sisältö on individualistinen yhteiskuntanäkemyksenä. Tämän ajattelutavan kuuluisin edustaja on yhdysvaltalainen John Rawls, joka teoksessaan

Oikeudenmukaisuusteoria (1971) johti keskeiset yhteiskuntaeettiset periaatteet soveltamalla uudella tavalla 1600-luvulla kehitettyä sopimusteoreettista filosofista metodologiaa. Poliittisesti Rawlsin teoria puolusti hyvinvointivaltiota, mutta se sai pian rinnalleen teorioita, joissa samanlaista filosofista metodologiaa käytettiin hyvinvointivaltion vastustamiseen. Yhdysvaltain kulttuurisen hegemonian ja sen laajan, tehokkaan ja varakkaan ylipistojärjestelmän vaikutuksesta tämän tyyppinen filosofinen liberalismi on onnistunut määrittelemään akateemisen yhteiskuntafilosofian sisältöä melkein kaikkialla maailmassa.

Yksi seuraus filosofisen liberalismiin hegemoniasta on ollut uudenlainen näkemys liberalismiin historiasta. Tässä 1600-luvun sopimusteoreetikot – ennen muuta absolutismia vastustanut John Locke mutta myös sitä kannattanut Thomas Hobbes – on nostettu liberalismiin paradigmaattisiksi edustajiksi. Heidän teorioihinsa sisältyvän metodologisen individualismin on katsottu edustavan liberalistista ajatusmuotoa puhtaimmillaan - näin siitäkkin huolimatta, että kaikki 1800-luvun merkittävät liberalistit irtisanoutuivat sopimusteoreettisesta ajattelusta. Tämä oletus on ohjannut myös lukuisia "liberalismin kritiikkejä", joissa 1600-luvun sopimusteorioiden lähtökohtien kyseenalaistaminen on nähty toiminnaksi, joka vakavastikin horjuttaa vallitsevan yhteiskuntajärjestelmän perusteita.

Filosofiseen liberalismiin on kohdistettu lukuisia kritiikkejä, mutta niistä harvoin on liittynyt joitain selkeästi antiliberalistisia toimenpide-ehdotuksia. Antiliberalismilla tarkoitan tässä poliittisia suuntauksia, jotka ajavat aktiivisesti liberaalis-demokraattisen järjestelmän kumoamista tai suhtautuvat selkeän vihamielisesti yksilön autonomian ja itsensä toteuttamisen arvoihin. Aikamme länsimaaisia yhteiskuntia voidaan luonnehtia liberalistiseksi siinä väljässä mielessä, että tämän tapaiset poliittiset ideologiat ovat marginalisoituneet. Poikkeuksia toki löytyy, mutta lähinnä uusfasistisista, äärivasemmistolaisista ja uskonnollisista pienryhmistä. Kenties voimakkainta antiliberalistista suuntausta länsimaissa edustavat tätä nykyä Manner-Euroopan vaaleissa menestyneet äärioikeistolaiset puolueet, joskin tähän asti ne ovat varoneet julistamasta sotaa liberaalis-demokraattista järjestelmää vastaan ja tyytyneet siirtolaisvastaiseen populismiin.

Haave liberalistisesta harmoniasta

Voidaan siis sanoa, että me olemme nyt liberalisteja sikäli, että melko harva kannattaa jotain selkeästi antiliberalistista poliittista ohjelmaa. Heti perään on kuitenkin todettava, että antiliberalististen ohjelmien vähäinen suosio ei tarkoita, että kaikki kannattaisivat jotain systemaattista liberalistista ideologiaa tai filosofiaa. Voidaan päinvastoin väittää, että aikamme liberaalis-demokraattisessa yhteiskunnassa kaikki systemaattiset liberalistiset oppirakennelmat ovat tulleet perustavalla tavalla epäuskottaviksi. Viitataan tässä erityisesti liberalistista ajatteluperinnettä keskeisesti luonnehtineeseen haaveeseen *liberalistisesta harmoniasta*. Tämä tarkoittaa uskoa mahdollisuuteen luoda liberalistinen moraalinen yhteisö, jossa kaikki kansalaiset jakavat samat oikeudenmukaisuutta koskevat näkemykset ja jossa jokaisen kansalaisen perustellut vapaudet, oikeudet ja taloudelliset intressit ovat ristiriidattomasti yhteensovittavissa kaikkien muiden vastaavien vapauksien, oikeuksien ja intressien kanssa.

Haave liberalistisesta harmoniasta on vanhaa perua. Sen klassisen muotoilun esitti 1700-luvun puolivälissä maineikas skotlantilainen filosofi Adam Smith. Moraalifilosofiassaan Smith esitti, että kaikki asianmukaisen kasvatuksen saaneet aikuiset kykenevät tunteittensa ja järkensä yhteispelillä tunnistamaan keskeiset oikeudenmukaisuuden periaatteet, jotka liittyvät fyysiseen koskemattomuuteen, omistusoikeuden kunnioittamiseen ja sopimusten pitämiseen. Teoksessaan *Kansojen varallisuus* Smith puolestaan väitti, että kun suurliikemiehiä suosivat merkantilistiset taloudellisen toiminnan rajoitukset poistetaan, tämä vapauttaa markkinataloutta sisältyvän mekanismin, jonka avulla yksityisyrittäjien voitontavoittelu koituu myös työläisväestön parhaaksi. On syytä huomauttaa, että vaikka Smith katsoi tällaisen toimenpiteen edistävän koko kansakunnan varallisuutta, hän ei olettautunut, että se olisi yrittäjien kannalta edullinen. Smith oletti, että yrittäjien voitot eivät kasva sitä mukaan, kun kansakunnan kokonaisvarallisuus kasvaa. Ne ovat päinvastoin "luonnostaan matalat rikkaimmissa maissa ja korkeat köyhissä maissa, ja aina kaikkein korkeimmat maissa, jotka ovat nopeimmin menossa raunioksi".

Kun merkantilismin rakenteita alettiin tosimelellä purkaa 1800-luvun Britanniassa, seurauksena ei ollut Smithin ennustamia matalia voittoja ja korkeita palkkoja. Varallisuus kerääntyi edelleen harvoin käsiin ja köyhäinhoidosta elävien määrä kasvoi huomattavasti.

Tähän kehitykseen reagoitiin liberalistien keskuudessa kahdella tavalla. Poliittisen taloustieteen keskeiset edustajat eivät enää yrittäneetkään oikeuttaa markkinataloutta vetoamalla intressien harmoniaan. Työväestön osalta puhuttiin

Malthusin väestölaista, jonka mukaan vapaasti lisääntyvä väestö kasvaa aina huomattavasti nopeammin kuin ruuan tuotanto. Tähän vedoten Malthus esitti, että köyhäinhoidon kautta tapahtuva tulonsiirto rikkailta köyhille ei todellisuudessa lainkaan edistänyt työväestön asemaa. Jos työväestön asemaa helpotettiin, se vain innostui hankkimaan enemmän lapsia, mistä lopulta seurasi lisää köyhiä. Köyhäinhoito siis tuotti itse sen kurjuuden, jota se pyrki hoitamaan. Ratkaisuksi Malthus ehdotti perinteisen köyhäinhoidon asteittaista lakkautumista ja sen korvaamista kasvatuksella, joka opettaisi työläisiä auttamaan itse itseään.

Malthusin ajatuksia myötäillen David Ricardo esitti oppinsa työväestön luonnollisesta palkkatasosta. Tämä on sellainen palkka, joka riittää työläisten hengissä pysymisen, mutta ei ole niin korkea, että se innostaisi heitä lukumääränsä kasvattamiseen. Mikäli tämä taso ylitetään, työläisten lukumäärä kasvaa ja seurauksena on palkkatason putoaminen. Siksi työväestön palkkoja ei ollut syytä nostaa yli elämän ylläpitämisen kannalta välttämättömän tason.

Toisenlaista asennetta liberalistileirissä edusti John Stuart Mill, joka tuomitsi moraalisesti aikansa markkinatalouden. Myöhemmissä kirjoituksissaan sosialismista Mill totesi, että 1800-luvun Britanniassa huomattava osa palkkatyöläisistä eli huomommin kuin Afrikan alkuperäiskansat ja heillä oli elämässään yhtä vähän todellisia valinnan mahdollisuuksia kuin antiikin orjilla. Negatiivinen arvio ei kuitenkaan saanut Milliä luopumaan vapaan markkinatalouden ihanteesta tai esittämään valtiovalle uudenlaisia yhteiskunnallisia tehtäviä. Mill näet oletti, että vallitseva tilanne oli vain valitettava välivaihe ihmiskunnan moraalisisessa kehitysprosessissa. Kun tämä meni eteenpäin, omistavan luokan ahneus ja itsekkyyys vaihtuisivat hiljalleen spontaaniksi huolenpidoksi toisten ihmisten hyvinvoinnista. Vastaavasti kun työväestön sivistystaso kohoaisi, kapitalistiset osakeyhtiöt – joihin Mill suhtautui kielteisesti – voitaisiin korvata työläisten itsensä omistamilla, keskenään kilpailevilla yrityksillä. Tämä tekisi mahdolliseksi harmoniseen markkinatalouden, joka takaisi jokaiselle tyydyttävän elintason ja yhtäläisen mahdollisuuden kehittää persoonsa taipumustensa mukaisesti.

Vuosisadan vaihteessa ns. uuden liberalismiin (*new liberalism*) edustajat, esim. brittiläinen T. B. Hobhouse, tulivat siihen tulokseen, että Millin odotukset ihmiskunnan moraalisisesta kehityksestä olivat olleet liian optimistisia. 1800-luvun jälkipuoliskolla tapahtunut pääomien kasautuminen suuryrityksiin ja työväestön järjestäytyminen ammattiyhdistyksiin olivat vieneet markkinatalouden entistäkin kauemmaksi Adam Smithin utopiasta. Markkinatalous ei ollut tuonut mukanaan toinen toistensa kehitystä edistävien yksilöiden yhteistyötä vaan maailman, jota hallitsivat keskenään ristiriidassa olevat ryhmäintressit. Lisäksi vallitsevat olosuhteet tarjosivat otollisen kasvualustan sosialistiselle työväenliikkeelle. Uuden liberalismiin edustajien mielestä ongelmat voitiin ratkaista vain, mikäli valtiovalta ottaa ainakin jonkinlaisen vastuun sellaisista palveluista kuin yleinen koulutus ja terveydenhoito, sairaus- ja työttömyysturva sekä vanhuuseläkkeet. Uusi näkemys valtion tehtävistä ei kuitenkaan merkinnyt luopumista liberalistisen harmonian ideaalista. Moraalikasvatuksen ja sosiaalipolitiikan avulla ihmiskunta oli etenemässä kohti yhteiskuntaa, jossa kaikki jakavat liberalistisen arvomaailman ja jossa yksilöiden taloudelliset intressit ja itsensä toteuttaminen ei ole millään tavalla ristiriidassa muiden yksilöiden intressien ja itsensä toteuttamisen kanssa. Täydellisessä muodossaan tällaista harmoniaa olisi kenties mahdotonta saavuttaa. Se tarjosi kuitenkin ideaalin, jota voidaan lähestyä ja johon yhteiskuntapolitiikan tuli tähdätä.

1900-luvun jälkipuoliskolla milliläistä liberalismia elähdyttänyt ajatus ihmiskunnan moraalisisesta kehitysprosessista on tuntunut useimmista liberalisteistakin varsin epäuskottavalta. Toive liberalistisesta harmoniasta ei kuitenkaan ole kuollut. Se löytyy esimerkiksi Nobel-palkitun taloustieteilijä Friedrich Hayekin poliittisista kirjoituksista. Hayekin ja hänen innoittamansa uusliberalismin (*neoliberalism*-suuntauksen edustajat puhuvat mieluummin klassisesta liberalismista) mukaan todellista vapauksien ja intressien ristiriitaa ei ole koskaan ollut olemassakaan. Ristiriitoja ovat aiheuttaneet 1900-lukua hallinneet kollektivistiset ideologiat, ammattiyhdistykset, hyvinvointivaltio ja taloudellisen toiminnan säätely. Kunhan näistä päästään eroon, markkinatalous pääsee toimimaan näkymättömän käden ohjaamana kaikkien parhaaksi.

Haave liberalistisesta harmoniasta elää myös hyvinvointivaltiota puolustavassa filosofisessa liberalismissa.

Edellä mainittu John Rawls asettaa oikeudenmukaisuusteoriaansa tavoitteeksi muotoilla perusteet kaikkien hyväksymälle yhteisömoraalille, joka säätelee erilaisia arvoja ja uskonnollisia vakaumuksia omaksuneiden ihmisten keskinäistä kanssakäymistä. Rawls katsoo, että hänen teoriaansa soveltavan kansalaiskeskustelun avulla olisi mahdollista saavuttaa yksimielisyys hyvin laajasta perusoikeuksien järjestelmästä ja valtion harrastaman resurssien jaon keskeisistä periaatteista. Tämän jälkeen nämä kysymykset voitaisiin siirtää politiikan ulkopuolella osaksi perustuslakia ja niihin liittyvät kiistat ratkaistaisiin oikeusistuimissa.

Kompromissin poliittinen filosofia

Edellä lieene käynyt selväksi, missä mielessä kaikki meistä eivät ole liberalisteja. Vaikka ei kannattaisikaan mitään antiliberalistista poliittista ohjelmaa, ei tarvitse jakaa haavetta liberalistisesta harmoniasta. Voi katsoa, että mm. markkinatalous, monikulttuurisuus ja sukupuolten erilainen asema luovat liberaalis-demokraattisiin yhteiskuntiin jatkuvasti uusia ristiriitoja, joihin ei ole olemassa mitään harmonista, kaikkia osapuolten oikeutettuja näkökohtia samalla tavalla tyydyttävää ratkaisua.

On utooppista kuvitella, että joku päivä kaikki ihmiset suuryrityksen johtajasta pitkäaikaistyöttömään, kristillisestä fundamentalistista homoseksuaaliin ateistiin hyväksyisivät jonkin oikeudenmukaisuusteorian, johon vedoten yksilöiden ja ryhmien väliset taloudelliset ja moraaliset ristiriidat voitaisiin ratkaista. Aikamme ristiriitoihin ei ole olemassa tämän tapaista ratkaisua. Moderni yhteiskunta on sidottu politiikkaan, jossa paitsi erilaiset intressit myös erilaiset moraaliset ideaalit ja oikeudenmukaisuutta koskevat näkemykset kamppailevat keskenään. Eikä politiikan päämääränä ole yksimielisyys vaan parhaimmillaankin kompromissit, joiden oikeutus nojaa keskeisesti tietoisuuteen siitä, että niitä on tulevaisuudessa mahdollista muuttaa.

Edellä sanotulla on seurauksia siihen, millaisiin kysymyksiin poliittisen filosofian tulisi kohdistaa mielenkiintonsa. Viimeiset kolme vuosikymmentä poliittinen filosofia on John Rawlsin esimerkkiä seuraten keskittynyt kehittämään yhä uusia teoreettisia perusteluja joillekin arvoille tai normeille, jotka kaikkien tulisi hyväksyä ja joihin nojaten keskeiset yhteiskunnalliset ristiriidat voitaisiin ratkaista. Tämä filosofinen lainsäädäntötyö ei 30 vuoden aikana ole edennyt tippakaan lähemmäksi sitä yksimielisyyttä, jolla sen mielekkyyttä usein perustellaan. Se ei myöskään ole herättänyt suurempaa vastakaikua akateemisen yhteisön ulkopuolella eikä sen avulla ole varmasti ratkaistu yhtään yhteiskunnallista ristiriitaa.

Vaikka kansainvälisen talouden luomat paineet ovat tuoneet mukanaan yhden vaihtoehdon retoriikan, politiikka on yhä edelleen tilapäisten kompromissien luomista vastakkaisten intressien, näkemysten ja moraalikäsitysten välillä. Monikulttuurisuuden lisääntyessä tämä seikka tulee entisestään vain korostumaan. Kompromissit eivät kuitenkaan tavallisesti ole kaikkien osapuolten kannalta yhtä hyviä ja on helppo löytää esimerkkejä tilanteista, joissa kompromissia on vaikea erottaa pakottamisesta. Yksi nykyistä tilannetta paremmin vastaavista poliittisen filosofian kysymyksenasetteluista voisikin olla se, millaisia kompromisseja voidaan pitää reiluina ja millaisia institutionaalisia järjestelyjä tällaisten kompromissien syntyminen edellyttäisi.

Kirjoittaja on fil.tri. ja työskentelee Suomen Akatemian tutkijana Helsingin yliopiston Renvall-instituutissa. Hän on julkaissut viime vuonna teoksen "Eurooppalainen liberalismi" (Athena 1998).

